

“ГЕОГРАФИЯ ВА ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИДАГИ МУАММОЛАР”

**РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ**

ЖИЗЗАХ - 2018

Рахматуллаев А.Р. Адилова О.А., Турдиев Д.Э. (Самарқанд, СамДУ) (Жиззах, ЖДПИ)

ҒЎБДИН ТОҒИ ТАБИЙ РЕСУРСЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШИ

Ғобдин тоғи Нурота тоғлар тизимига киради ва Помир тоғларининг ғарбидаги Туркистон тизмасининг ғарбий тоғ массивларидан ҳисобланади. У жанубдан Зарафшон водийси билан, шимолдан Кўйтош – Қўшработ ботиғи билан, ғарбда Қуруксой сойи орқали Қорачатоғ билан чегараланган ва шарқда Сангзор водийси орқали Чумқортоғ ва Молғузар тоғларидан ажралиб туради. Маъмурий жиҳатдан Ғўбдин тоғининг жанубий ёнбағирлари Самарқанд вилоятининг Булунғур туманига, шимолий ёнбағирлари Жиззах вилоятининг Ғаллаорол туманига қарайди.

Ғўбдин тоғи шарқдан ғарбга 41 км чўзилган, шимолдан жанубга эса энг кенг жойи 16 км ни ташкил қилади. Унинг энг баланд нуқтаси денгиз сатҳидан 1630 м кўтарилиб туради, ўртача баландлиги 1200 – 1300 метр. Тоғнинг энг баланд чўққиси унинг ўрта қисмида жойлашган. Ушбу баландликдан ғарбга ва шарққа томон тоғ пасайиб боради. Ғўбдин тоғида йирик булоқлар, катта серсув сойлар кам, шу сабабли ҳам аҳоли кўп эмас. Қишлоқлар асосан тоғнинг шимолий ёнбағирида тоғ олди текислигида ер ости сувлари булоқлар шаклида сизиб чиқадиган зонада жойлашган. Қишлоқларнинг катталиги булоқларнинг кўплиги ва серсувлигига боғлиқ. Каттароқ булоқлар ёнида каттароқ қишлоқлар, кичик булоқлар ёнида кичик қишлоқлар шаклланган.

Ғўбдин тоғи ўртача баландликдаги тоғлар қаторига киради ва маҳаллий аҳоли томонидан тўлиқ яйлов сифатида фойдаланилади. Тоғ кенглик бўйича чўзилганлиги учун унинг жанубга ва шимолга қараган ёнбағирлари табиати билан бир биридан фарқ қилади. Тоғнинг соя шимолий ёнбағирида қор узок ётади, ёғин сувлари ерга яхши сингади, шу сабабли ҳам сув доимо оқиб турадиган булоқлар кўп, сойлар анча серсув. Тоғнинг қурук жанубий ёнбағирига нисбатан шимолий ёнбағирида қишлоқлар сони ва улардаги аҳоли сони 8 – 10 баробар кўп. Аҳоли сонига боғлиқ ҳолда чорва моллар сони ҳам катта. Демак, тоғнинг шимолий ёнбағирида аҳолининг табиатга таъсири ҳам катта.

Ғўбдин тоғи яйлов сифатида фойдаланишдан ташқари тоғ ёнбағирларида лалми деҳқончилик ҳам ривожланган. Бугдой, арпа, нўхот, махсар, лалми тарвуз экилади. Лалми деҳқончилик ҳамма ер майдонининг 10 – 12 фоиздан ошмайди. Лалми деҳқончилик айниқса тоғ олди текислигида яхши ривожланган. Тоғ ёнбағирларида ернинг ҳайдалиши тупроқларнинг ювилиши, шамол эрозиясининг кучайиши учун қулай шароит яратади.

Ғўбдин тоғи бундан 200 – 300 йил олдин қалин дарахт ва буталар билан қопланган. Арча, қора бодом, учқат, қайрағоч, дўлана, наъматак, ёввойи гилос ва бошқалар тоғ ёнбағирларини тўлиқ қоплаган. Кейинчалик аҳоли сонининг кўпайиши билан улар ёқилғи учун қирқиб юборилган.

Ҳозир бу дарахт ва буталар қишлоқлардан узок жойларда тоғ ёнбағирларида қолган. Тоғнинг жанубий ёнбағирида Ингичқасой номи сой бўлиб, унинг қуйи қисмида аҳоли доимо яшайдиган қишлоқлар бор. Бу сой узунлиги ва хавза майдонининг катталиги бўйича Ғўбдин тоғидаги энг катта сой ҳисобланади. Ушбу сойнинг юқори қисмида тоғ ёнбағирларида қалин бодомзорлар учрайди, сойнинг ўнг қирғоғида кичик майдонда қалин дўланалар ўсиб турибди. Дўлана, албатта табиатни муҳофаза қилиш ташкилоти томонидан муҳофаза қилинганлиги учун қирқиб юборилмаган. Соё ёни, кейин эса сой ўзани бўйлаб юк машина тоғнинг анча баланд қисмига қадар кириб боради ва ёқилғи учун бодомча ва бошқа буталар қирқиб қишлоққа келтирилади. (Рахматуллаев А. ва бошқалар. 2017).

Хулоса қилиб айтганда, Ғўбдин тоғида дарахт ва буталар табиий ҳолда ўсиши мумкин. Бунинг исботи сифатида иккита маълумотларни келтирамыз. Биринчиси, Ғўбдин тоғининг шарқ томонидан ўтган Самарқанд – Тошкент катта автомобил йўли атрофида экилган ихота дарахтлар. Бу дарахтлар маҳаллий қурғоқчиликка чидамли қайрағоч, акация, бодом, дўланалардан иборат бўлиб, улар суғорилмайди, ёмғир ва қор сувлари

хисобига кўкариб турибди. Иккинчи мисол, Ғўбдин тоғининг энг шарқий қисмидаги биз ташкил қилган мониторинг участка ичига экилган уч турдаги дарахт ва буталар (арча, бодомча ва қайрағоч) қор ва ёмғир суви ҳисобига кўкариб яхши ўсмоқда. Демак, чорва моллари тегмаса ва қирқиб юборилмаса Ғўбдин тоғининг ёнбағирларида маҳаллий турдаги дарахт ва буталар табиий ҳолда кўкариши мумкин. (Рахматуллаев А, Адилова О.А, 2015)

Тоғларда сойлар, йирик булоқлар атрофларида кичик – кичик дехкон-чилик ерлари мавжуд. Уларда мевали дарахтлар, узум, сабзавотлар экилади. Кейинги йилларда Ғўбдин тоғининг жанубий ёнбағрида Бот-бот канали суви билан бир неча юз гектарли интенсив боғлар ташкил қилинди. Уларда олма, шафтоли, гилос, нок, ўрик етиштирилмоқда. Ғўбдин тоғининг шимолий ёнбағрида тоғ олди текисликларида артезиан сувлари чиқарилиб суғорма дефкончилик ривожланмоқда.

Ғўбдин тоғидаги қадимги тоғ жинсларининг асосий қисмини палеозой эрасига хос кристал сланецлар ташкил қилади. Улар осон қовлаб олинади ва тез майдаланади. Унинг майдаланган бўлақлари қумга ўхшамайди, улар турли шаклдаги узунчоқ ёки доира шаклдаги пластинкалардан иборат бўлади. Майда сланецларни қурилишда ишлатиб бўлмайди. Шу сабабли ҳам тошлар қовлаб олинган жойларда, чуқурликлар ёнида катта миқдордаги сланец майда тошчалари ва қумлари қолмоқда. Чуқурлар эса очик ҳолда қолдирилмоқда. Эшмонтўп қишлоғи яқинида биз ўттиздан ортик чуқурлар ва ялонғоч тош уюмларини санадик. Бу кичик рельеф шакллари алоҳида микроҷўлланиш участкалари бўлиб, уларда узок йиллар ўсимликлар ўсмайди. Кучли шамол пайтлари тоғ жинси тўдаларидан чанг зарралар атрофларга тарқалади, кучли ёмғир пайтлари эса улар сув билан қир ёнбағри бўйлаб пастга ҳаракатланади. Тоғлардаги, шу жумладан Ғўбдин тоғидаги тошларнинг қурилиш материали сифатида олинishi устидан ҳеч қандай назорат йўқ. Қишлоқ аҳолисининг айтиши бўйича тошларнинг қовлаб олинishi, яйловларда ўсимлик қопламанинг кескин камайishi туфайли Эшмонтўп қишлоғи аҳолисини ичимлик суви билан таъминлаб келган ягона булоқ суви кескин камайди, ёз ойлари оқиб чиқмайди. Шу сабабли ҳам қишлоқ аҳолиси истеъмол учун қудуқ сувидан фойдаланади. Июл, август ойлари қудуқ сувининг ҳам сатҳи пасайиб кетади.

Тоғ ёнбағирларида дарахт ва буталарнинг қирқиб юборилиши, табиий ўт қопламанинг сийраклашиши, ҷўлланиш жараёнининг кучайishi, Ғўбдин тоғида булоқ сувларининг кескин камайishiга, ёки қуриб қолишига, сел ҳодисаларининг кучайishiга, кичик сурилмаларнинг ва тош кўчишларининг жадаллашишига сабаб бўлмоқда.

Адабиётлар:

1. Рахматуллаев А, Адилова О.А. Табиий географик илмий тадқиқот-ларни жадаллаштиришда дала тажриба участкаларининг рўли. Ўзбекистон География жамияти ахбороти, 15 жилд. -Тошкент: 2015, 13-17 б.
2. Рахматуллаев А, Ширинбоев Д, Адилова О.А. Ғўбдин тоғ яйлов-ларида ҷўлланиш жараёнининг ривожланиш динамикаси. География XXI асрда: Муаммолар, ривожланиш истиқболлари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. -Самарқанд: 2017, 105-107 б

Sabitova N.I.(Toshkent, O`zMU), Abdullayeva S.I., Sattorova S.A. (Jizzax, JDPI)

JIZZAX VILOYATI TUPROQLARINING MELIORATIV HOLATI

Tuproq inson hayotida juda katta ahamiyat kasb etar ekan, u doimo ijtimoiy munosabat, ya'ni mulkiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'rifiy-madaniy, ekologik-sotsiologik harakterdagi kishilar o'rtasida yuzaga keladigan murosab' ob'ekti bo'lib qoladi. O'zbekiston Respublikasii konstitutsiyasining 55-moddasiga binoan tabiiy obyektlar, jumladan yer umumxalq boyligidir va davlat muhofazasida turadi. Yerdan samarali foydalanish va tuproqni muhofaza qilish hamda

МУНДАРИЖА

ЖОНКУЯР УСТОЗ, ФИДОЙИ ОЛИМ ВА МЕХРИБОН ОТА.....3

I - ШЎБА.

ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯ АСОСИЙ МУАММОЛАРИ

Абдулкосимов А. А., Аббасов С.Б., Сабирава Н.Т. (Самарқанд, СамДУ).

Қизилқум ландшафтларини чўлланишида антропоген омилларнинг роли.....6

Рахматуллаев А., Мамажонов Р.И., Мирзоев А.И., Адилова О.А.

(Самарқанд, СамДУ, Жиззах, ЖДПИ). Ғўбдин тоғида шамол тезлигини ўлчаш бўйича олинган натижалар..... 9

Sabitova N.I., Kayumova M.M., Abdullayeva N. (Toshkent, O`zMU, Jizzax, JDPI). Jizzax viloyatida yerlarni qayta sho`rlanishining hududiy tofovutlari 11

Абдуллаев И.Х. Усмонова Г.Э., Рузиева У.Т. (Тошкент, ТДПУ). Географик ғояларнинг ривожланишида эволюцион таълимотлар таъсири13

Рахматуллаев А.Р. , Адилова О.А., Турдиев Д.Э. (Самарқанд, СамДУ. Жиззах, ЖДПИ) Ғўбдин тоғи табиий ресурслари ва улардан фойдаланиш.....15

Sabitova N.I., Abdullayeva S.I., Sattorova S.A. (Toshkent, O`zMU, Jizzax, JDPI). Jizzax viloyati tuproqlarining meliorativ holati..... 16

Zikirov I.Ya., Sattarov S.M., Hakimov B.B. (Guliston, GulDU, Jizzax, JDPI) O`zbekistonda tabiiy geografik jarayonlarning tadqiq etilish tarixi..... 19

Ғўдалов М.Р., Шоғдоров Т.А., Зикиров Б.Я., (Жиззах, ЖДПИ). Айдар-арнасой кўллари атроф-мухитга таъсирини ўрганишнинг илмий-амалий жиҳатлари.....20

Сабирава Н.Т. (Самарқанд, СамДУ). Айдар-Арнасой кўллар тизимининг агроирригацион ландшафтлар билан алоқадорлиги тахлили.....23

Абдумўминов Б.О. (Термиз, ТерДУ). Мутлоқ ва нисбий баландликларни аниқлаш усуллари.....25

Usmonov Yu. Q., Ubaydullayev D. K., Ko`chimova R. (Jizzax, JDPI). Jizzax viloyati tuproqlarni eroziyadan saqlash chora tadbirlari.....27

Абдумўминов Б.О., Хўжақулов Ж. (Термиз, ТерДУ). Турли минтақаларнинг баландликлар тизими..... 28

Usmonov Yu.Q., Usmanov M.R., Borliboyev T.B. (Jizzax, JDPI) Jizzax viloyati tuproqlarining sho`rlanish sabablari va sho`rlanishga qarshi chora-tadbirlar.....31

Adilova O., Ismatov M., Mamatqulova F. (Jizzax, JDPI) Cho`llanishni rivojlantiruvchi tabiiy va antropogen omillar.....33

Иқомиддинова М. (Термиз, ТерДУ) Эрик (малла) рауденинг географик кашфиётлари.....35

Oblaqlov N.A., Namroyev Sh. (Navoiy, NavDPI). Insoniyat hayoti uchun atmosferani tasiri.....36

Ходжиматов А.Н., Юлдашов А.У., Садикова Д.Х., Рашидов А.А. (Тошкент, ТДПУ, Гулистон, ГулДУ, ЎзР Миллий гвардияси ХТИ) Хоразм воҳа ландшафтларининг мелиоратив шароитларини баҳолаш.....38

Mardonov Z.A., Pardaboyev S.B. (JDPI). Sangzor daryosi vohasida o`sadigan ayrim dorivor o`simliklar biologiyasi39